

STRAFRECHTSPRAKTIJK EN CRIMINALITEIT IN HET VERLEDEN: EEN VERKENNING IN HET GRENSGEBIED TUSSEN RECHTSHISTORIE EN SOCIALE GESCHIEDENIS

dr. A.H. Huussen jr.

Het is niet verwonderlijk, dat in een tijd waarin de behoefte aan interdisciplinaire samenwerking sterk wordt gevoeld - zonder dat deze in Nederland op historisch gebied vooralsnog institutionele vorm aanneemt -, beoefenaren van uiteenlopende vakterreinen elkaar hebben benaderd voor een gemeenschappelijke aanpak van het onderzoek naar strafrechtspraktijk en criminaliteit in het verleden. Afgezien van de eenheid scheppende historische interesse zijn de motieven van de onderzoekers uiteenlopend. De zgn. crisis in de sociologie is niet voorbij gegaan aan de gedragswetenschapper die de criminoloog is. De 'kritische' strafrechtjurist vraagt zich af, waar het huidige strafrechtsmodel vandaan komt en hij zoekt in het verleden naar aanknopings punten en argumenten om noodzakelijk geachte veranderingen in de hedendaagse strafrechtspraktijk acceptabel te maken. De neiging van hen die zich tot voor kort nagenoeg uitsluitend op het 'heden' of nabije verleden richtten, om het ontwikkelingsperspectief, het proceskarakter van het wordende en gewordene in het menselijk samenleven centraal te stellen, doet deze wetenschappers bij historici aankloppen. (7). Dat dit behalve tot vruchtbare samenwerking ook tot wederzijdse irritaties en frustraties aanleiding geeft, laat zich denken. De vloed van literatuur met als thema 'sociologie en geschiedenis' of 'geschiedenis als sociale weten-

schap' legt daarvan getuigenis af. (53, 79) De beoefenaren van de sociale geschiedenis - wat men daar dan ook onder wil verstaan - voelen zich het meest door die discussie geraakt. (44, 59)

In het onderstaande zal ik aan de hand van enige recente literatuur een overzicht geven van een aantal thema's die in het kader van het in de titel genoemde onderzoeksveld worden bestudeerd. (76) Meer dan een beknopte orientatie kan dat in dit bestek niet zijn.

Aan wie een poging doet de uiteenlopende aspecten van wat ik kortheidshalve nu maar 'strafrechtsgeschiedenis' zal noemen, te overzien, zal het moeilijk vallen oriënteringspunten te vinden. Nog slechts weinigen hebben zich met theorievorming bezig gehouden. Een paar fundamentele problemen kunnen aangestipt worden. Vanuit moderne conceptualisering zoekend kan men zich de vraag stellen: hoe definiëerde een bepaalde samenleving 'deviantie' en hoe reageerde zij daarop? (8, 28, 29, 55, 70) Daarop sluit aan de vraag naar het contemporaine mens- en wereldbeeld. Diverse andere vragen hangen hiermee samen: welke waren de heersende normen en waarden; welke groepen stelden sancties op afwijkingen daarvan; welke typen sancties waren er? Vanuit een ontwikkelingsperspectief zal men tevens willen weten welke veranderingen er in de loop der tijden optraden en welke de factoren

waren, die deze veranderingen teweegbrachten. De overgang van mentaliteitsgeschiedenis naar sociale geschiedenis is zo al impliciet aangegeven: waren er specifieke groepen die overmatig door strafsancities van de overheid - om ons daartoe te beperken - werden getroffen, zoals tegenwoordig lower-class mannen? (26)

De literatuur over ons onderwerp kan men grofweg - elke indeling is willekeurig en overlapt andere - in twee categorieën verdelen: studies die uitgaan van het onderzoek naar een rechterlijk college en die, welke een min of meer omgrensd thema behandelen. Tot de eerste categorie behoren bijvoorbeeld Hartl's 'Das wiener Kriminalgericht' of Aubry's werk over het Parijse Châtelet. (41, 3) Daarin worden samenstelling en bevoegdheden van deze rechtbanken, de procesgang, de bestrafte misdrijven en de contemporaine opvattingen over de zin van het straffen behandeld. Van een wat ruimere opzet is Cockburn's geschiedenis van de 'assizes' die van een type rechtspraak uitgaat, nl. zoals deze in de Engelse 'circuits' werd uitgeoefend. (23) Van eigen bodem is het al wat oudere boek van Frima, dat de strafrechtspraak van verschillende colleges in de Ommelanden behandelt - zij het vanuit beperkt juridisch oogpunt. (38)

Een van de thema's die sinds lang de belangstelling geniet in de historische literatuur, is dat van het verband tussen armoede en misdaad. De misdrijven uit armoede gepleegd zouden zijn geweest: bedelen en vagabonderen, diefstal, smokkelen en prostitutie. (32,46) Armoede was niet uitsluitend oorzaak van deze delicten. Er zijn vaak andere factoren mede in het spel: een korte periode van voedselschaarste kan de oorzaak zijn van een sterke toename van bijvoorbeeld het aantal voedseldiefstallen. (34) Anderzijds kunnen dergelijke omstandigheden ook leiden tot andere vormen van verzet tegen de gevestigde orde, zoals massale hongeroproeren. (30,72) Het is mode geworden verband te leggen tussen de mate van criminaliteit en de fluctuatie in de prijzen van de eerste levensbehoeften, met name graan. (5)

Ook vele vormen van 'sociaal protest' hebben ruime aandacht gekre-

gen. Met name Cobb, Rudé en Hobsbawn hebben zich hiermee intensief beziggehouden; hun werk is gebaseerd op grondige kennis van de strafrechtelijke archieven. (20-22,45,61,62)

Een sterk tot de verbeelding sprekend facet is dat van de georganiseerde criminaliteit, met name bende-vorming in diverse verschijningsvormen, zoals sociaal banditisme. (11) De Bokkerijders zijn een bekend voorbeeld. Blok heeft deze in het zuidelijk grensgebied van de Republiek benden vanuit sociaal-antropologisch oogpunt onderzocht: wat waren hun motieven; wie maakten ervan deel uit; wat waren de maatschappelijke achtergronden van de leden; welke was de hiërarchie binnen de groep. (12) Andere bendes in Nederland (31) en in Frankrijk zijn bestudeerd, zoals de bande d'Orgères (21), de bande Hulin (46), en de zgn. bande juive en de bande à Salambier (22) - dit vooral ook met het oog op de strenge overheidsrepressie.

Deze benden, die vooral opereerden in grensgebieden waar de overheidsmacht zich, om verschillende redenen, niet steeds sterk genoeg kon doen gevoelen, geven ons hier de gelegenheid te wijzen op een centraal thema in de bestudering van strafrecht en criminaliteit, op lange termijn gezien: de betekenis van de omvang en intensiteit van de overheidsmacht. Het staatsvormingsproces is van fundamenteel belang geweest voor de ontwikkeling van het strafrecht en voor de wijze waarop een samenleving misdrijven afdeed. (voor de ME 15,16,48,49) Nadat aanvankelijk de conflict-oplossing wegens een misdrijf in de private sfeer was geschied - middels vete, zoen e.d. - trok de overheid de berechting en bestraffing van delicten, als inbreuken op de openbare orde (de door de virst gelegde 'vrede'), steeds meer aan zich. De daarmee gepaard gaande institutionalisering uitte zich in de toepassing van strengere straffen (lijfstraffen) en de oprichting van een zelfstandig opsporingsapparaat: wat wij thans noemen het openbaar ministerie en de politie. (4,73,76) De definiëring van wat afwijkend en/of ongewenst gedrag, wat kortom misdaad was, kon mede daardoor

in de macht van kleinere groepen van de bevolking komen. Gesteund door een steeds verfijnder strafrechtssysteem werden de rechterlijke colleges de exponenten van een wrekende en straffende overheid. Dat daarnaast andere effectieve wijzen van sociale controle bleven bestaan, behoeft geen betoog. (18)

Sociaal- en economisch-historische thema's die mede in het kader van criminaliteitsonderzoek betrokken kunnen worden, zijn bijv. de mobiliteit van de bevolking (25) of de bevolkingsgroei (57); de invloed van de industriële maatschappij op het criminaliteitspatroon (75); de verhouding stad/platteland - of, zo men wil, centrum/periferie - daarop (22,51); de verdediging van de bestaande eigendomsverhoudingen (42); economische delicten als belastingfraude, smokkelarij en strandjutten (64,81). Het is niet verwonderlijk, dat de laatste paar jaren het verband tussen sexerol en criminaliteit als historisch fenomeen onderzocht wordt (6,80) en dat de jeugddelinquentie speciale aandacht krijgt. (13)

Een verbindingsschakel tussen diverse disciplines vormen sommige studies over het gevangeniswezen. Niet alleen zuiver institutioneel (40), maar ook geplaatst in het kader van het veranderende denken over wezen en zin van het straffen wordt de gevangenisstraf - als onderscheiden van de tuchthuisstraf van het ancien régime - bestudeerd. (27,58) Getracht is ook verband te leggen tussen het verdwijnen van de openbare tenuitvoerlegging van straffen en de pogingen niet de fysieke persoon van de delinquent, maar diens 'geest' middels de straf van eenzame opsluiting te treffen - en daardoor te 'verbeteren'. (35) De fase van het experimenteren met de sociaal-disciplinerende werking van (werk-)tehuizen in het algemeen aan het einde van de 18e eeuw en in het begin van de 19e eeuw is op inspirerende wijze beschreven door Rothman in zijn 'The discovery of the asylum'. (60)

De strafrechtshistoricus is vooral geïnteresseerd in de ontwikkeling van de rechtsregels die voor de rechters het richtsnoer van

hun beslissingen waren: wetgeving, plaatselijke gewoonte, jurisprudentie en de door de wetenschapsmensen ontwikkelde strafrechtsdoctrine. (47) Was de oordeelsvorming van de rechter tijdens het ancien régime, toen de rechter zijn vonnis niet placht te motiveren, wel zo willekeurig als veelal is aangenomen? (17) Hoe was de jurisdictie van de rechtbanken in strafzaken geregeld; welke was hun competentie? Welke typen van procesvoering bestonden er? Hoe ontwikkelde zich de inquisitoire procedure; wat was de plaats van de tortuur daarin? (54) Waren er voldoende waarborgen ter bescherming van de verdachte; kreeg hij rechtsbijstand? Uit welke lagen van de bevolking kwamen de rechters; wat was hun opleiding; hoe was het benoemingsbeleid? (33,69)

Voor de strafrechtshistoricus is kennis van de leerstukken, als die betreffende de strafrechtelijke aansprakelijkheid van groot belang: wat verstond men in de loop der tijd onder opzet, poging, strafuitsluitingsgronden (krankzinnigheid e.d.), uitlokking? (13,52) Wat waren de gevolgen van de verwetenschappelijking van het strafrecht in de 18e eeuw voor de praktijk? In dit verband is de komst van de psychiater in de rechtzaal en diens invloed op de strafmaat zeer interessant. (36)

Vele monografieën en artikelen zijn in de loop van de tijd verschenen die een of meer sensationele strafzaken - vooral die van 'politieke' aard - behandelden. De laatste tijdis duidelijk de tendens te onderkennen meer thematisch te werk te gaan en verband te leggen met de sociale omgeving, waarin een type delict placht voor te komen. Om enkele voorbeelden te noemen: kindermoord (24,78), zelfmoord (39), sexuele delicten (10,14,37,56,63), jachtdelicten (71), duellieren (9), brandstichting (1).

Op langere termijn gezien, zijn opkomst en verdwijnen van sommige 'misdaden' - d.w.z. het al dan niet in het kader van de strafwet brengen van vermeend afwijkend gedrag -, zoals hekserij, sodomie, abortus provocatus, druggebruik, van groot belang voor het begrip van de ontwikkeling van

het huidige strafrechtsmodel. Datzelfde geldt m.m. voor de toegepaste straffen: strafbedevaarten, verminkingen (19), dwangarbeid op de galeien (82) en bepaalde vermogensstraffen. (50) Was er ook in de strafrechtspraktijk aan het einde van de 18e eeuw iets te merken van het Verlichtingsdenken dat een 'humanisering' van de strafrechtspleging bepleitte, o.a. middels het afschaffen van de tortuur en van wrede lijfstraffen? Bestond er verband tussen de sociale groep waartoe men behoorde en de hoogte van de opgelegde straf? Werden bevolkingsgroepen die onder een speciale, bijv. militaire, jurisdictie vielen, strenger aangepakt? (68)

Wil men voor sommige der bovengenoemde problemen nauwkeurige, althans meer gefundeerde oplossingen vinden, dan is een kwantitatieve benadering van het bronnenmateriaal onontbeerlijk. Pas door een seriële bewerking van het bronnenmateriaal - voorzover de toestand daarvan een dergelijke werkwijze toelaat, uiter-

aard-, met name in de rechterlijke archieven, zal het aan de hand van tevoren gestelde vragen mogelijk zijn een scherper beeld te krijgen van de omvang en betekenis van vrouwencriminaliteit, jeugddelinquentie, de verhouding tussen opgelegde doodstraffen en andere straffen, enz. Aldus kan men, na ongetwijfeld moeizaam archiefonderzoek, desgewenst uitspraken doen over 'law and order' in een vroegere samenleving. (67)

Het moge uit bovenstaande aanduidingen, waarbij niet naar volledigheid is gestreefd, evident zijn, dat in het moderne onderzoek naar 'straf en sociale structuur' (65) zowel de juridische als de sociologische benadering bestaansrecht hebben, maar dat bij interdisciplinaire samenwerking de meest bevredigende resultaten te verwachten zijn.

Literatuur

1. Abbiatucci, André, Les incendiaires devant le Parlement de Paris: essai de typologie criminelle (XVIIIe siècle). in: (2) 13-32
2. Abbiatucci, André, e.a., Crimes et criminalité en France sous L'Ancien Régime 17e-18e siècles. Paris 1971
3. Aubry, Gérard, La jurisprudence criminelle du Châtelet de Paris sous le règne de Louis XVI. Paris 1971
4. Bayley, David H., The police and political development in Europe. in: (74) 328-379
5. Beattie, J.M., The pattern of crime in England, 1660-1800. in: Past and present nr. 62 (Febr. 1974) 47-95
6. - - The criminality of women in eighteenth-century England. in: The journal of social history 8 (Summer 1975) 80-116
7. Benthem van den Bergh, G. van, Inleiding (bij het themanummer 'Gids over tijd'). in: De gids 137 (1974) nr. 9/10, 597-599
8. Berger, Peter L. en Thomas Luckmann, The social construction of reality. A treatise in the sociology of knowledge. Harmondsworth 1971 (penguin; 1e uitgave 1966)
9. Billacois, François, Le Parlement de Paris et les duels au XVIIIe siècle. in: (2) 33-47
10. Bingham, Caroline, Seventeenth-century attitudes toward deviant sex (with 'Commenr' by Bruce Mazlish). in: The journal of interdisciplinary history 1 (1971) 447-472
11. Blok, Anton, The peasant and the brigand: social banditry reconsidered. in: Comparative studies in society and history 14 (1972) 495-504
12. - - The Bokkerijders bands 1726-1776. Preliminary notes on brigandage in the Southern Netherlands. Amsterdam 1975 (=Papers on european and mediterranean societies; Anthropological-sociological Centre. University of Amsterdam, nr. 2)

13. Bonger, Yvonne, Délinquance juvénile et responsabilité pénale du mineur au XVIIIe siècle. in: (2) 49-90.
14. Boon, L.J., De grote sodomietenvervolging in het gewest Holland, 1730-1731. in: Holland, regionaal-historisch tijdschrift 8 (1976) nr 3 (= themanummer 'Strafrecht en criminaliteit')
15. Caeneghem, R.C. van, Geschiedenis van het strafrecht in Vlaanderen van de XIe tot de XVe eeuw. Brussel 1954
16. — Geschiedenis van het strafprocesrecht in Vlaanderen van de XI e tot de XVe eeuw. Brussel 1956
17. Castan, Nicole, La justice expéditive. in: Annales ESC 31 (1976) 331- 361
18. Castan, Yves, Honnêteté et relations sociales en Languedoc (1715-1780). Paris 1974
19. Cate, C.L. ten, Tot glorie der gerechtigheid. De geschiedenis van het brandmerken als lijfstraf in Nederland. Amsterdam 1975
20. Cobb, Richard, The police and the people. French popular protest 1789-1820. London enz. 1970 (repr. 1972)
21. — Reactions to the French Revolution. London 1972
22. — Paris and its provinces 1792-1802. London 1975
23. Cockburn, J.S., A history of english assizes 1558-1714. Cambridge 1972
24. Coleman, Em ly R., L'infanticide dans le Haut Moyen Age. in: Annales ESC 29 (1974) 315-335
25. Combes-Monier, Janine, Population mouvante et criminalité à Versailles à la fin de l'Ancient Régime. in: Sur la population française au XVIIIe et XIXe siècles. Hommage à Marcel Reinhard. Paris 1973, 135-159
26. Dessauer, C.I., Problemen en pseudo-problemen in de criminologie. Den Haag-Parijs 1971
27. Deyon, Pierre, Le temps des prisons. Essai sur l'histoire de la délinquance et les origines du système pénitentiaire. Paris 1975
28. Douglas, Jack D., Deviance and order in a pluralistic society. in: John C. McKinney en Edward A. Tiryakian (eds.), Theoretical sociology. Perspectives and developments. New York 1970, 367-401.
29. Downes, David en Paul Rock, Social reaction to deviance and its effects on crime and criminal careers. in: The british journal of sociology 22 (1971) 351-364
30. Eerenbeemt, H.F.J.M. van den , In het spanningsveld der armoede: aggressief pauperisme en reactie in Staats-Brabant. Tilburg 1968
31. — Van mensenjacht en overheidsmacht: criminogene groepsvorming en afweer in de Meierij van 's-Hertogenbosch 1795-1810. Tilburg 1970
32. — Armoede in de 'gedrukte' optiek van de sociale bovenlaag in Nederland, 1750-1850. in: Tijdschrift voor geschiedenis 88 (1975) nr.4 (= themanummer 'Armoede en armenzorg') 468-500
33. Faber, J.A., De oligarchisering van Friesland in de tweede helft van de zeventiende eeuw. in: AAG bijdragen 15 (Wageningen 1970) 39-64
34. Farge, Arlette, Le vol d'aliments à Paris au XIXe siècle. Paris 1974
35. Foucault, Michel, Surveiller et punir. Naissance de la prison. Paris 1975
36. Foucault, Michel, e.a. Moi, Pierre Rivière, ayant égorgé ma mère, ma soeur, et mon frère.... Un cas de parricide au XIXe siècle. Paris 1973
37. Frenkel, F.E., Sex-crime and its socio-historical background. in: Journal of the history of ideas 25 (1964) 333-352
38. Frima, J., Het strafproces in de Ommelanden tussen Eems en Lauwers van 1602-1749. Amersfoort (1920)
39. Haeberli, Laurent, Le suicide à Genève au XVIIIe siècle. in: Pour une histoire qualitative. Etudes offertes à Sven Stelling- Michaud. Genève 1975, 115-129
40. Hallema, A., Geschiedenis van het gevangeniswezen, hoofdzakelijk in Nederland. 's-Gravenhage 1958
41. Hartl, Friedrich, Das wiener Kriminalgericht. Strafrechtspflege vom Zeitalter der Aufklärung bis zur österreichischen Revolution. Wien enz. 1973

42. Hay, Douglas, Property, authority and the criminal law. in: (43) 17-63
43. Hay, Douglas, e.a., Albion's fatal tree. Crime and society in eighteenth-century England. London 1975
44. Hobsbawm, E.J., From social history to history of society. in: Daedalus, journal of the american academy of arts and sciences, Winter 1971 (= themanummer 'Historical studies today') 20-45 (repr. in M.W.Flinn en T.C. Smout (eds.), Essays in social history. Oxford 1974, 1-22)
45. Hobsbawm, E.J., en George Rudé, Captain Swing. Harmondsworth 1973 (Penguin; 1e ed.) 1969
46. Hufton, Olwen, The poor of eighteenth-century France 1750-1789. Oxford 1974
47. Huussen jr., A.H., De rechtspraak in strafzaken voor het Hof van Holland in het eerste kwart van de achttiende eeuw. in: Holland, regionaal-historisch tijdschrift 8 (1976) nr. 3 (themanummer 'Strafrecht en criminaliteit')
48. Immink, P.W.A., La liberté et la peine. Etude sur la transformation de la liberté et sur le développement du droit pénal public avant le XIIe siècle. Ed. par P. Sarolea. Assen 1973.
49. — L'évolution de la liberté et de la peine dans les régions non féodalises situées entre le Vlie et l'Ems. Leeuwarden 1975
50. Itersen, W.van, Geschiedenis der confiscatie in Nederland. Een rechtshistorische studie aan de hand van Noord-Nederlandse, een aantal Zuid-Nederlandse en andere bronnen. Utrecht 1975
51. Kooij, P., Stadsgeschiedenis en de verhouding stad-platteland. in: Stad en platteland in de Nederlanden van de Middeleeuwen tot heden. Verslag van de vierde maatschappijgeschiedenis conferentie, 11 en 12 april 1975 te Oosterbeek. 's-Gravenhage 1976, 124-140
52. Laingui, André, La responsabilité pénale dans l'ancien droit (XVIIe-XVIIIe siècle). Paris 1970
53. Landes, David S. en Charles Tilly (eds.), History as social science. Englewood Cliffs, N.J., 1971
54. Langbein, John H., Prosecuting crime in the Renaissance. England, Germany, France. Cambridge, Mass., 1974
55. McHugh, Peter, A common sense perspective of deviance. in: Hans-Peter Dreitzel (ed.), Recent sociology No 2: Patterns of communicative behaviour. London 1970, 151-180
56. Monter, E. William, La sodomie à l'époque moderne en Suisse romande. in: Annales ESC 29 (1974) 1023-1033
57. Oldewelt, W.F.H., De zelfkant van de Amsterdamse samenleving en de groei der bevolking (1578-1795). in: Tijdschrift voor geschiedenis 77 (1964) 39-56
58. Perrot, Michelle, Délinquance et système pénitentiaire en France au XIXe siècle. in: Annales ESC 30 (1975) 67-91
59. Roorda, D.J., Sociale geschiedenis: een situatieschets. in: J.van Herwaarden (red.), Lof der historie. Opstellen over geschiedenis en maatschappij. Rotterdam 1973, 47-83.
60. Rothman, David J., The discovery of the asylum. Social order and disorder in the new republic. Boston-Toronto 1971
61. Rudé, George, The crowd in history. A study of popular disturbances in France and England 1730-1848. New York enz. 1964
62. — Paris and London in the 18th century. Studies in popular protest. London, 1969 (repr. 1974)
63. Ruggiero, Guido, Sexual criminality in the early Renaissance. in: The journal of social history 8 (Summer 1975) 18-37.
64. Rule, John G., Wrecking and coastal plunder. in: (43) 167-188
65. Rusche, G. en O. Kirchheimer, Punishment and social structure. New York 1963 (1e ed. 1939)
66. Sack, Fritz, Stadtgeschichte und Kriminalsoziologie. Eine historisch-soziologische Analyse abweichenden Verhaltens. in: Peter Chr. Ludz (ed.) Soziologie und Sozialgeschichte. Aspekte und Probleme. Opladen 1973, 357-385 (= Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, Sonderheft 16)
67. Samaha, Joel, Law and order in historical perspective. The case of Elizabethan Essex. New York-London 1974

68. Simons, C.H.F., Marine Justitie. Ontwikkelingen in de strafrechtspleging bij de Nederlandse zeemacht in het bijzonder gedurende de tweede helft van de 18e eeuw en het begin van de 19e eeuw. Assen 1974.
69. Stone, Lawrence, Prosopography. in: Daedalus, journal of the american academy of arts and sciences, Winter 1971 (=themanummer 'Historical Studies today') 46-79.
70. Taylor, Ian; Paul Walton and Jock Young, Advances towards a critical criminology. in: Theory and society 1 (1974) 441-476.
71. Thompson, E.P., Whigs and hunters. The origin of the Black Act. London 1975.
72. Tilly, Charles, Food supply and public order in modern Europe. in: (74) 380-455
73. —Reflections on the history of european state-making. in: (74) 3-83.
74. Tilly, Charles (ed.), The formation of national states in Western Europe. Princeton, N.J., 1975
75. Tobias, J.J., Crime and industrial society in the nineteenth century. Harmondsworth 1972 (Pelican; 1e uitg. 1967)
76. Vanhemelryck, F., Bijdrage tot de studie van het politieapparaat in het Ancien Régime. in: Revue belge de philologie et d'histoire 50(1972) 356-394
77. —De studie van de criminaliteit in het Ancien Régime. Stand van onderzoek en methode. in: Bijdragen tot de geschiedenis (inzonderheid van het oud hertogdom Brabant) 56 (1973) 209-242
78. Wächtershäuser, Wilhelm, Das Verbrechen des Kindermordes im Zeitalter der Aufklärung. Eine rechtsgeschichtliche Untersuchung der dogmatischen, ~~prozessualen~~ und rechtssoziologischen Aspekte. Berlin 1973
79. Wehler, Hans-Ulrich, Geschichte als historische Sozialwissenschaft. Frankfurt am Main 1973.
80. Wiener, Carol Z., Sex-roles and crime in late Elizabethan Hertfordshire. in: The journal of social history 8 (Summer 1975) 38-60
81. Winslow, Cal, Sussex smugglers. in: (43) 119-166
82. Zysberg, André, La société des galériens au milieu du XVIIIe siècle. in: Annales ESC 30 (1975) 43-65

Vervolg van bladzijde 22, het artikel van Van Holthoon:

duiden aan de hand van theorieën over massacommunicatie. Of dat zal lukken is op dit moment minder aan de orde, dan of het door zal gaan.

Conclusie van drie jaar werken: we hebben in de loop van die jaren een aantal interessante aanzetten tot verder onderzoek gegeven. Door gebrek aan mankracht is het daarbij gebleven. Zwak punt van onze onderzoekjes is de theo-

retische doordenking van onze resultaten. We zijn nog te veel in de feiten-verzameling blijven steken. Veel steun van de sociologen hebben we ook niet gehad. Het gebrek aan (i.t.t. de mogelijkheid tot) samenwerking tussen historici en sociologen is een hoofdstuk apart. Dit heb ik als te deprimerend laten rusten. Mogelijk kan ik in de toekomst betere berichten de wereld inzenden ook op dit punt.